
УДК 930:340.134"1767/1768":030

Анатолій Мирончук

*кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут архівознавства НБУ ім. В. І. Вернадського*

Історіографічна традиція Уложеної комісії 1767—1768 рр. на сторінках енциклопедичних видань

Енциклопедичні видання завжди були й залишаються науково вивіреним джерелом достовірної інформації, свідченням всебічного розвитку національної науки і культури, освоєння здобутків світової цивілізації. А історичні події, факти, явища, процеси повинні точно відображати останні досягнення і здобутки з трактованого питання. Саме тому енциклопедичні видання слід розглядати як засіб систематизації накопичених знань у різних галузях станом на конкретний період часу. Серед популярних тем, які стали об'єктом пильної уваги енциклопедистики у різні часи, помітне місце займає Уложена комісія 1767—1768 рр. та «Наказ» Катерини II її депутатам. Історія вивчення цієї інституції розпочалася вже наприкінці XVIII ст. і триває донині. Кожне покоління дослідників вносило щось своєрідне у розуміння значення і діяльності цього законодавчого органу. Втім, існує безліч принципово важливих і водночас гостро дискусійних питань, що потребують відповіді, зокрема, стан відображення історіографічної традиції Комісії в енциклопедичних і довідкових виданнях.

Значною подією на рубежі XIX—XX століть стало видання у 1890 р. в Санкт-Петербурзі «Енциклопедичного словника» Ф. Брокгауза та І. Ефрона (Санкт-Петербург, 1890—1907), який посів гідне місце не тільки серед російської, а й світової енциклопедичної літератури. Словник був визнаний однією з кращих дореволюційних енциклопедій. Видання, яке складається з 86 напівтомів, відзначається насиченістю фактичними і цифровими даними, високим науковим рівнем статей, великою кількістю бібліографічних матеріалів. Завдяки цьому багато його статей і нині не втратили своїх довідкових якостей, навіть більше, вони слугують основою для сучасних енциклопедичних видань. Принагідно варто наголосити, що українські науковці, які уклали статті до «Енциклопедичного словника», увійшли в історію вітчизняної та світової науки і культури як визначні особистості своєї епохи. Українці створили для цього оригінального видання чимало фундаментальних, вичерпних довідок, були запрошені до участі у роботі редакції, відомості про них вміщувалися на сторінках довідника. Все це переконливо засвідчує, що національна наукова думка кінця XIX—початку XX ст. високо поцінювалась у світі, а українські вчені мали незаперечний авторитет у колі колег.

В «Енциклопедичному словнику» Ф. Брокгауза й І. Ефрона Уложеної комісії 1767—1768 рр. представлено двома статтями видатного українського історика права М. Василенка, який був одним із його постійних авторів: «Комісії для створення

нового уложення» та «Наказ Катерини II (Великий)». Незважаючи на те, що сам М. Василенко не займався дослідженням історії та діяльності Комісії, однак його статті стали основою для наукових узагальнень про діяльність та значення законодавчого зібрання 1767—1768 рр. У першій із них автор послуговується в основному положеннями і висновками знаного дослідника Уложеної комісії — російського історика права В. Сергєєвича. М. Василенко вказує на характерну відмінність Комісії 1767 р. від подібних попередніх законодавчих зібрань: відсутність серед її складу духовенства, а також наводить приклади відхилень від приписів Маніфесту 14 грудня 1766 р., що мали місце під час виборчої кампанії. Щодо кількісного складу Комісії, то автор користується підрахунками іншого дослідника кодифікаційних комісій, теж історика права В. Латкіна. Він відзначає важливість наказів як цінного матеріалу для вивчення історії російського державного ладу XVIII ст.; вказує на тиск адміністрації, що мав місце під час виборів депутатів в Малоросії; детально характеризує роль і обов'язки маршала Комісії та функції підкомісії, або ж так званих приватних комісій. Автор справедливо зазначає, що робота Великої комісії відзначалась випадковістю та відсутністю будь-якої системи і на підтвердження цієї думки вдало оперує переконливими аргументами В. Сергєєвича. М. Василенко наводить цікаві факти про періодичність засідань Великих зборів Комісії і, зрештою, стверджує, що військові дії проти Туреччини 1768—1774 рр. не були приводом для припинення її діяльності. Особливо докладно М. Василенком було опрацьовано багатий бібліографічний матеріал, який суттєво доповнює зміст та подає найважливіші джерела з історії Законодавчої комісії. Стаття містить доволі розлогий перелік літератури, з якої читач міг би отримати більше інформації. Тут подано посилання на праці авторитетних дослідників Комісії: В. Латкіна, С. Пахмана, І. Теличенка, В. Калачова, Д. Полєнова, А. Кістяківського, С. Солов'єва, В. Авсеєнка, П. Бланка, С. Брюлової, І. Дитятіна, А. Брікнера, Д. Багалія, М. Липинського, Я. Абрамова, а також на актові матеріали і документи Комісії, що публікувались «Київською старовиною» та у збірниках Російського історичного товариства. Прикметно, що у цьому переліку літератури згадуються також і праці українських дослідників [1].

«Наказ» Катерини II за визначенням М. Василенка — це твір, написаний російською імператрицею як порада і настанова для керівництва Великою комісією, або ж інструкція Катерини II, якою слід послуговуватися при складанні законів і яка чітко характеризує власні погляди імператриці на різноманітні сфери права. Значення «Наказу», на думку укладача статті, полягає у тому, що він заклав у тодішньому суспільстві ряд нових ідей західноєвропейського просвітництва. Автор статті детально аналізує усі глави «Наказу», його видання, а також переклади іноземними мовами. Чимало уваги він приділяє історії створення цього документа, а також джерелам, що стали його основою, вказуючи на запозичення із творів Ш. Монтеске та Ч. Бекарія. Зрештою, у прикінцевих висновках М. Василенко знову посилається на оцінку професора В. Сергєєвича про те, що «Наказ» не давав чітких правил з усіх розділів законодавства і часто-густо страждав непослідовністю своїх основних засадничих принципів. Готуючи статті, автор послуговувався першими документальними публікаціями на архівних матеріалах Г. Єлісєєва,

П. Щербальського, С. Соловйова, С. Пахмана, А. Кістяківського, С. Зарудного, що побачили світ у 60-х роках XIX ст. та дали підстави для формування нових уявлень і наукових узагальнень, стали поворотним етапом у вивченні комплексу аспектів з історії Законодавчої комісії 1767—1768 рр. [2]. Не випадково, що схема представлення історичного матеріалу в двох ключових статтях М. Василенка майже без змін перекочувала ледве не до всіх вітчизняних та російських універсальних енциклопедій XIX—XX ст.

Енциклопедичні видання дореволюційної Росії свідчать про доволі високий рівень енциклопедичної справи. Спадкоємцем традицій російської енциклопедистики XIX—початку XX ст., закладених видавничими осередками Ф. Брокгауза й І. Ефрона, стало видавництво «Большая Советская Энциклопедия», діяльність якого як акціонерного товариства розпочалося 1925 р. з ініціативи видатного вченого академіка О. Шмідта. На жаль, радянські енциклопедичні видання багато в чому втратили традиції російських енциклопедій через зайву ідеологізацію і орієнтованість лише на марксистсько-ленінську теорію. Тим не менше 3-є видання «Великої радянської енциклопедії», яке було випущено в 1969—1978 рр., визнано однією з кращих енциклопедій у світі з погляду методики підготовки та подання матеріалу. У радянський період, окрім 3-х випусків «Великої радянської енциклопедії», вийшли в світ «Мала радянська енциклопедія», багато енциклопедій та енциклопедичних словників спеціальної тематики, здійснювався випуск національно-регіональних енциклопедій в союзних республіках.

Стаття російського історика академіка Л. Мілова «Комиссия об Уложении» у «Великій радянській енциклопедії» до певної міри розвиває і доповнює основні положення гасел М. Василенка, вміщених в «Енциклопедичному словнику» Ф. Брокгауза й І. Ефрона [3]. У ній докладно йдеться про кількісний склад депутатів Комісії у чисельному і відсотковому вимірах, а також вперше наведено загальну кількість депутатських наказів. З огляду на надмірну ідеологізацію матеріалів «Великої радянської енциклопедії» автор зосереджує увагу на обговоренні селянського питання в ході роботи Комісії, а причиною її закриття вважає російсько-турецьку війну 1768—1774 рр. Серед використаної літератури зазначає праці авторитетних дослідників Уложеної комісії: І. Дитятіна, А. Флоровського та М. Белявського. Загалом же в історіографії радянського періоду домінувала тенденція оцінки діяльності Законодавчої комісії як прояву просвітницького абсолютизму на основі марксистсько-ленінської методології. «Велика радянська енциклопедія» доволі лаконічна у характеристиці «Наказу» Катерини II, здійсненої знову ж таки Л. Міловим. Це філософсько-юридичний трактат, написаний для керівництва депутатам Уложеної комісії з дослівними запозиченнями просвітницьких теорій, що не мав практичного застосування. Прикро, що у списку літератури зазначено лише монографію М. Белявського «Селянське питання в Росії напередодні повстання О. Пугачова», що вийшла друком у Москві 1965 р. і стала основою для інтерпретацій та узагальнень Л. Мілова на предмет «Наказу» [4]. Хоча більшість радянських істориків, зокрема П. Іванов, М. Покровський, В. Мавродін, М. Купріц, М. Дружинін, вбачали в цьому законодавчому акті поєднання «ліберальних» про-

світницьких ідей і політичних принципів феодальної держави [5].

Не є винятком і «Мала радянська енциклопедія», у якій інформацію про Уложену комісію 1767 р. подано вкрай стисло. Вона характеризує Комісію як до-радчі збори, скликанні Катериною II з метою створення нового зведення законів — Уложення. Так, у статті «Комиссия об Уложении 1767» наведено лише кілька ко-ротких тлумачення з посиланням на одне джерело — «Нариси історії СРСР. Період феодалізму. Росія у другій половині XVIII ст.» (М., 1956). На думку укладачів, Комісію ліквідували з тієї причини, що вона порушувала не вигідні для уряду пи-тання, зокрема про кріпосне право [6].

У «Радянській історичній енциклопедії» Уложену комісію 1767—1768 рр. представлено статтею академіка Л. Мілова, яка майже ідентична з текстом такої ж статті у «Великій радянській енциклопедії» [7]. Стаття згадуваного російського історика Л. Мілова про «Наказ» Катерини II, яку вміщено на сторінках «Радянської історичної енциклопедії», значно перегукується із аналогічною статтею у Великій радянській енциклопедії; однак містить принципове нововведення: під впливом ту-манного лібералізму «Наказу» дворянсько-буржуазна історіографія (С. Соловйов, В. Ключевський, В. Семевський та ін.) звеличувала Катерину II за відкриту поста-новку селянського питання і т. п. Автор використовував статтю Ф. Тарановського, присвячену політичній доктрині «Наказу» (1904) та праці радянських авторів 50—60-х років: П. Іванова, М. Дружиніна та М. Белявського [8].

В українській радянській енциклопедистиці Комісію 1767—1768 рр. пред-ставлено лише на сторінках «Української радянської енциклопедії» статтею С. Максимової та О. Чернія «Комісія для складання проекту нового уложення (Катерининська комісія)» [9]. Її написано на матеріалах дорадянської історіографії, зокрема наукового доробку Д. Багалія, В. Латкіна та двох праць А. Флоровського. Найімовірніше, за основу статті було взято аналогічну із «Великої радянської ен-циклопедії», оскільки вона майже дослівно відтворює текст останньої. Комісія, на думку авторів статті, — це дорадче зібрання, скликане для створення нового зводу законів — нового Уложення замість застарілого Соборного 1649 р. з метою зміц-нення самодержавства та дворян; утворення Комісії проголошувалося Маніфестом 14 грудня 1766 р. «Наказ» же — це сукупність правил, які визначали розпорядок і діловодство в Комісії, тобто статут законодавчого зібрання. Чи не вперше в до-відково-енциклопедичній літературі згадується про те, що накази українських ви-борців своїм депутатам містили, крім станових питань, пропозиції щодо віднов-лення посади гетьмана, який би обирався шляхом загальних виборів, обмеження сваволі російських чиновників, розширення прав українських губерній у пита-ннях внутрішнього управління. Тобто йдеться про збереження автономного устрою України. Причиною припинення діяльності Комісії автори також вважають війну з Туреччиною 1768—1774 рр., хоча зазначають далі, що вона продовжувала існувати до 90-х років XVIII ст., не розробивши до кінця жодної пропозиції і не ухваливши жодного закону. Принциповим нововведенням є те, що в діяльності Комісії автори вбачають першу в історії Росії спробу розглянути потреби всіх верств населення з точки зору надання їм певних прав і свобод, а не лише в аспекті станових пільг та

привілеїв. Значення ж Комісії, на думку авторів, полягає у тому, що вона залишила по собі значний законодавчий матеріал, який було використано в подальшій законотворчій діяльності.

«Радянська енциклопедія історії України» не згадує Комісії взагалі. Упорядники оминули її своєю увагою навіть і в статті, присвяченій російській імператриці Катерині II, хоча більшість радянських істориків досліджували Комісію 1767 р. в контексті правління Катерини II та реформ другої половини XVIII ст. З огляду на те, що за радянських часів здобутки вітчизняних істориків сприймалися як невід'ємний складник російської науки, то значна кількість термінів та статей-персоналій у енциклопедичних довідниках є майже однаковими. Так, у радянській історичній літературі довідкового характеру встановилося відоме узагальнене уявлення про зміст «Наказу», його історичне значення і політичну роль, пов'язане із визнанням ряду конкретних його положень як засобів для вирішення тих або інших соціально-політичних питань, яке стало традицією в енциклопедіях, узагальнюючих працях і навчальних посібниках. У загальній же і навчальній літературі, на жаль, ще не була зжита до кінця легенда про ліберальні наміри Катерини II стосовно селян. Тому майже до 90-х років «Наказ» зберігав своє значення офіційного державного акта.

Зрештою, увага до «Наказу» Катерини II і до його оцінки у радянській історичній літературі та енциклопедичній, зокрема, була зумовлена, передусім, одним із проявів політичної та ідеологічної боротьби. Однак, незважаючи на це, у радянській історичній літературі він так і не став предметом спеціального дослідження.

За роки незалежності створено і видано близько двадцяти галузевих і регіональних енциклопедій та енциклопедичних словників і довідників, серед яких відзначимо шеститомну «Юридичну енциклопедію» і десятитомну «Енциклопедію історії України». Адже саме галузеві енциклопедії є одними із найпоширеніших для широкого кола користувачів та найґрунтовніших щодо максимально повного висвітлення досягнень окремої науки. Такі видання дозволяють представити фахове знання в усьому його багатстві та розмаїтті, узагальнюють, осмислюють, систематизують та популяризують рівень розвитку науки, представляють інтелектуальний потенціал професійних кадрів у широких історичних періодах. Галузеві енциклопедії, як справедливо зазначають вітчизняні фахівці, повинні бути джерелом сучасних знань і основою правдивої історичної інформації [10: 262].

Отож, у сучасній вітчизняній юридичній літературі довідково-енциклопедичного характеру «Наказ» отримав визначення філософсько-юридичного документа, що мав слугувати за правило при створенні нового кодексу законів. Історична ж довідкова література ухиляється від конкретного трактування «Наказу», зазначаючи лише, що це був план Катерини II з реформування російського суспільства. Лаконічною є стаття В. Гончаренка «Накази малоросійським депутатам» у «Юридичній енциклопедії». Накази в трактуванні автора статті — це письмові документи з побажаннями і вимогами зборів виборців, подані через їх депутатів до утвореної російською імператрицею Катериною II згідно з Маніфестом від 14 грудня 1766 р. Комісії для складання проекту нового «Уложення». Докладно пере-

раховуючи виборчі округи Лівобережної України-Гетьманщини, справедливо виділяючи Запорізьку Січ та Малоросійську колегію як такі, що надіслали своїх депутатів до Комісії, з поля зору автора випала Слобідська Україна та Новоросійська губернія, котрі теж мали своїх представників у законодавчому зібранні. У переліку літератури, на жаль, міститься лише три посилання, однак відродно, що серед них є ґрунтовна праця Г. Максимовича «Вибори і накази в Малоросії до Законодавчої комісії 1767 р.», видана 1917 року [11].

«Наказ» Катерини II в розумінні автора статті з аналогічною назвою це філософсько-юридичний документ, написаний російською імператрицею, який став порадником депутатам Комісії для складання проекту нового «Уложення». Щоправда, в прикінцевих положеннях він характеризується вже як трактат. На жаль, список літератури також не відрізняється ґрунтовністю. «Наказ», на думку автора статті, втратив своє значення з огляду на припинення роботи Комісії під приводом війни з Туреччиною 1768—1774 рр. Незважаючи на досить багату історіографічну традицію «Наказу» Катерини II, автор обмежився лише посиланням на статті М. Полетаєва (1895 р.), Ф. Тарановського (1901 р.) та М. Купріца (1962 р.) [12].

Такі недоліки є досить суттєвими хибами енциклопедичного видання, адже розвиток науки — неперервний процес, і кожна наступна енциклопедія повинна надавати читачеві найновішу інформацію. Інформація, подана в будь-якому енциклопедичному виданні, має не лише відповідати певному науковому рівню та бути достовірною, але й, безперечно, бути актуальною. Тобто завданням енциклопедії є систематизація найновіших довідок із різних галузей знань і сфер практичної діяльності. На жаль, інформація проаналізованих нами статей у «Юридичній енциклопедії», не повною мірою відповідає вимозі актуальності. Подальший приріст знань у вивченні історії Законодавчої комісії 1767—1768 рр. забезпечувався з-поміж інших науковими зусиллями і працями Н. Шевченко. Саме завдяки її науковому доробку з історії Комісії маємо приклад довідково-енциклопедичної статті справді дослідницького характеру, вміщеної у четвертому томі «Енциклопедії історії України» [13].

Метою Законодавчої комісії 1767—1768 рр., що складалася з виборних депутатів від усіх станів (за винятком залежних селян), було реформування Російської імперії на засадах деяких положень західноєвропейської просвітницької теорії та збереження самодержавства, а також кодифікація всього законодавства країни. Авторка статті оперує чіткими і логічними визначеннями. Так, «Наказ» Катерини II — це план реформування тогочасного російського суспільства, а «Маніфест про скликання Комісії» від 14 грудня 1766 р. — це документ, що встановлював процедуру виборів депутатів та складання для них наказів від виборців. Зокрема, чи не вперше у вітчизняній енциклопедистиці у статті акцентовано увагу на українських аспектах діяльності цього законодавчого органу. В статті йдеться про напружену ситуацію в Гетьманщині, Слобідській Україні та Новоросійській губернії під час виборів депутатів, про дії влади, спрямовані на те, щоб запобігти створенню загальноукраїнської опозиції імперській централізації, а також наведено дані про кількісний склад українських депутатів, серед яких виокремлено І. Дзюбіна, Я. Козельського та Г. Полетику.

Також чіткими і логічними видаються узагальнення авторки статті, побудовані на опрацюванні останніх історіографічних досягнень: переконавшись у тому, що робота законодавчої комісії набула небажаного для інтересів російського самодержавства спрямування, Катерина II 17 грудня 1768 р. під приводом початку російсько-турецької війни 1768—1774 рр. оголосила про призупинення її діяльності. У переліку літератури, окрім монографії Г. Максимовича, представлено список праць з наукового доробку репрезентантів новітньої вітчизняної історичної науки: праці О. Путра, Н. Шевченко, З. Когута, В. Смоля та В. Степанкова. Отож, наслідком подібного бачення Н. Шевченко Законодавчої комісії маємо перше концептуальне витлумачення її у довідково-енциклопедичній літературі, зокрема «Енциклопедії історії України».

У 16-томному виданні книжкового клубу «Клуб сімейного дозвілля» — «Сучасній українській енциклопедії» Законодавчу комісію Катерини II побіжно згадано в статті «Уложені комісії» як про найбільше зібрання всеросійських станових представників [14].

У будь-якій енциклопедії вагому низку статей займають персоналії. Однак цього не можна сказати про персональний склад депутатського корпусу Уложеної комісії, зокрема українських депутатів, серед яких представник Лубенського шляхетства, палкий речник і поборник української автономії Григорій Полетика. Робота зі збирання інформації про тих українців, які відстоювали українські права та традиції у законодавчому зібранні 1767—1768 рр. і яким ми сьогодні завдячуємо за сміливість та любов до України, повинна тривати, а результати цього дослідницького пошуку мають всі підстави бути гідно представленими на сторінках вітчизняних довідково-енциклопедичних видань. Не маючи інформації про них, складно усвідомити, який внесок зробили вони в розбудову української держави. Тим самим різнопланові вітчизняні енциклопедичні видання сприяли би формуванню національної самосвідомості українського народу, відновленню історичної пам'яті, очищення ментальності від усього наносного, того, що суперечить його природо-соціальної сутності, плекання інтелектуального потенціалу, осмислення історичної місії в контексті загально-цивілізаційного поступу. Адже саме енциклопедія як фундаментальна праця довідкового характеру має стати важливим засобом критичного аналізу і тих досягнень, які були на історичному шляху українського народу, так і упущень, які йому не можна допускати в майбутньому. Вона має бути стимулятором нового прочитання історії українського народу.

Тема Уложеної комісії знайшла своє відображення і у сучасній російській енциклопедистиці. Невелика стаття про «Наказ» вміщена на сторінках комерційного проекту російського видавництва «Терра» — універсальній «Великій енциклопедії», що складається з 62 томів. Стаття, як до речі і всі інші, не підписана. Науково-редакційна рада енциклопедії на чолі з академіком РАН Г. А. Місяцем виходила з того, що таким чином укладачам легше буде дотримуватися нейтральної позиції. Вона має винятково фактологічний характер і позбавлена будь-яких позитивних чи негативних конотацій, як і списку літератури [15]. Доволі розлогу статтю М. Зінько про «Наказ» Катерини II опубліковано у «Великій російській енциклопедії» —

універсальній енциклопедії, видання якої започатковано в Росії 2002 року. Стаття надмірно насичена цитатами. За не зовсім обґрунтованим і доцільним цитуванням російської імператриці авторка втрачає свою власну думку. Щоправда, у списку літератури рекомендує читачеві останні здобутки з даного питання представників як російської, так і зарубіжної історіографії [16]. У «Великій російській енциклопедії» є також стаття про Уложену комісію, однак відповідний том виявився для нас недоступним.

Енциклопедія у сучасному інформаційному суспільстві залишається пріоритетним, акумульованим джерелом інформації. Будучи віддзеркаленням інтелектуального потенціалу кожної нації, загальні, галузеві та тематичні енциклопедії набувають усе більшого значення на шляху до збереження національної духовної спадщини. У процесі розвитку української історичної науки винятково важлива роль відводиться розробленню наукового інструментарію. З цією метою твориться і система довідкових, зокрема енциклопедичних видань, традиційних та електронних енциклопедій усіх типів, онлайн-енциклопедій. В умовах відкритого інформаційного простору наукова комунікація здійснюється за допомогою доступних масовій свідомості символів і форм, які стають інструментами конструювання національних та цивілізаційних ідентичностей. Сьогодні все більшої популярності набувають інтернет-енциклопедії та електронні видання довідково-енциклопедичного характеру, серед яких можна назвати відому «Вікіпедію», а також низку спеціалізованих сайтів. Однак електронні енциклопедії мають суттєві недоліки, на що вже не раз вказували сучасні дослідники: вони часом некритично використовують джерела, бібліографічно неправильно описують наукову літературу, багато текстів написано некваліфіковано, автори часто-густо довільно перекручують факти і тощо [17: 16].

Найбільшим енциклопедичним веб-ресурсом українською мовою, який продовжує активно розростатися є веб-енциклопедія «Вікіпедія». Сьогодні це найпопулярніший веб-ресурс серед користувачів мережі не тільки в Україні. Український сегмент «Вікіпедії» створює переважно молодь, його активно використовують школярі, студенти й викладачі у навчальному процесі, науковці для поширення наукових знань і навіть для дослідницької діяльності, про що переконливо свідчить цілий ряд наукових статей в українських фахових виданнях. У «Вікіпедії» Уложена комісія принагідно згадується у статті «Катерина II (імператриця Росії)» У розділі «Правління» зазначено, що російська імператриця «очолювала» законодавчу комісію, щоправда хронологічні рамки Комісії тут визначені 1767—1769 роками [21]. Проте окремою статтею Комісію 1767 р. в українському сегменті «Вікіпедії» поки що не представлено. Сподіваємось, що Уложена комісія 1767—1768 рр. знайде там своє об'єктивне відображення. Варто зазначити, що на початку нинішнього століття система енциклопедичних видань в нашій державі лише починає формуватись. Тому немає нічого дивного, що інформація про Комісію 1767 р. не відображає нинішнього стану вітчизняної історіографічної науки.

Натомість російська версія «Вікіпедії» характеризується багатством інформації про Комісію: тут подано відомості і про «Наказ» Катерини II, і про саму Законодавчу

комісію 1767—1768 рр. В російській «Вікіпедії» «Наказ» Катерини II — це концепція освіченого абсолютизму, яку викладено нею як настанову для кодифікаційної комісії, у якій було сформульовано основні принципи політики і правової системи [18]. «Наказ» є не лише важливим правовим документом XVIII століття, а й типовим філософським твором епохи «освіченої монархії», адже в ньому було викладено сучасні, прогресивні принципи політики і правової системи. Тим самим російська імператриця декларативно підкреслювала свою прихильність ідеям Дідро, Монтеск'є, Д'аламбера та інших просвітителів, скориставшись вже наявним матеріалом, що, однак, не применшує значущості її твору. Значення «Наказу» полягає у тому, що він став основою для майбутніх нормативних актів, таких як «Жалувана грамота дворянству» (1785 р.), «Жалувана грамота містам» (1785 р.) та ін. «Наказ» розробив юридичну техніку, якої не знало раніше російське право, виробив нові уявлення про систему законодавства. У переліку літератури містяться посилання на праці сучасних російських істориків права. Російськомовна «Вікіпедія» розглядає також доволі широкий спектр питань, пов'язаних із діяльністю Комісії 1767 року. Варто зазначити, що незважаючи на свій значний обсяг, цей нарис є компілятивним і торкається цілого ряду питань лише фрагментарно, без належного посилання на весь масив історичної літератури. За основу тут взято статтю М. Василенка з «Енциклопедичного словника» Ф. Брокгауза й І. Ефрона. Довідкова література не відрізняється широким розмаїттям: в основному це праці радянських істориків 40-х років. Стаття ілюстрована полотном художника М. Зайцева (1880—1940) «Засідання Уложеної комісії 1767 р.» та мініатюрою невідомого автора кінця 1760-х — 1770-х років «Катерина Велика» [19]. Електронний «Короткий словник історико-правових термінів», що є частиною однієї з великих інформаційних баз російського Інтернету «Національна енциклопедична служба Росії», подає правову сторону визначення «Наказу» 1766 р.: один з основних документів періоду «освіченого абсолютизму», що формулював принципи правової політики і правової системи; послання Катерини II делегатам Комісії зі складання нового уложення [20].

Отже, різнопланових довідково-енциклопедичних виданнях Уложену комісію 1767—1768 рр. відображено нерівномірно. Окремі сюжети й аспекти її діяльності висвітлено фрагментарно, або ж про них не згадано взагалі. Фрагментарна інформація з історії Комісії є в низці спеціальних енциклопедій, для яких ця тематика неосновна. Такий вибірковий підхід не дозволяв об'єктивно та всебічно показати Комісію в радянських енциклопедіях, незважаючи на певні її історіографічні досягнення. Не дивно, що і сьогодні історичні оцінки Законодавчої комісії вкрай суперечливі: законодавчий орган, покликаний виробити проект нового «Уложення»; установа, що мала на меті реформувати законодавство Російської імперії на засадах західноєвропейської просвітницької теорії. У статтях, присвячених Комісії у новітніх вітчизняних енциклопедичних виданнях, домінантною є парадигма відстоювання українського автономізму, яку трактують як спробу українських депутатів відновити залишки автономного устрою.

Не менша розбіжність думок стосується і «Наказу» Катерини II. У довідково-енциклопедичних виданнях тлумачення його пройшло еволюцію від поради де-

путатам законодавчого зібрання 1767—1768 рр., плану реформування тогочасного суспільства, філософського твору до концепції освіченого абсолютизму. Загалом же тема Уложеної комісії у висвітленні довідково-енциклопедичних видань зазнала суттєвої еволюції, зумовленої зміцненням акцентів дослідження, зміною критеріїв оцінок та станом її історіографічної розробки. За останні десятиліття, після перегляду «класового підходу» до законодавчих актів, з'явилися об'єктивніші трактування ідеологічної спрямованості «Наказу». Зміна у 90-і роки загальної ідейної атмосфери історичної та історико-правової науки найістотніше вплинула на вивчення державної і правової історії другої половини XVIII ст. і на пов'язані з нею наукові проблеми, в тому числі Законодавчої комісії 1767—1768 рр. У останніх публікаціях з історії періоду Катерини II намітився принципово новий підхід до вивчення цієї проблематики.

За роки незалежності України вітчизняні історики, спираючись на діаспорну літературу, критично оцінюючи радянську історіографію, узагальнюючи науковий доробок попередників, опрацьовуючи архівні матеріали, зробили великий крок вперед у вивченні Законодавчої комісії зі створення нового «Уложення» 1767—1768 рр., що знайшло своє відображення у довідково-енциклопедичній літературі виданнях. На жаль, попри широке інформаційне наповнення, обійшли своєю увагою Комісію 1767 р. такі енциклопедичні словники як «Малий словник історії України», «Енциклопедія політичної думки», «Україна XIII—XVIII ст.: енциклопедичний бібліографічний довідник». Не представлена вона і в більшості вітчизняних електронних енциклопедичних ресурсів, зокрема у електронній версії «Довідника з історії України».

Отже, тема Законодавчої комісії, головні її українські аспекти, незважаючи на велику кількість публікацій, що з'явилися останнім часом, залишається актуальною проблемою історичної науки, яка потребує свого висвітлення на сторінках сучасних видань довідково-енциклопедичного характеру. Видання, які ми аналізували, хибують на одностороннє, а іноді й необ'єктивне висвітлення діяльності та значення цього законодавчого органу, свідомо чи ні уникаючи здобутків і надбань історіографічної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко Н. П. Комиссии для составления нового уложения // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. — Т. XV—A / Т. 30. — СПб., 1895. — С. 866—869.
2. Василенко Н. П. Наказ (Большой) // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. — Т. XX-A / Т. 40. — СПб., 1897. — С. 481—484.
3. Милов Л. В. Комиссия об уложении 1767 // Большая Советская Энциклопедия. Глав. ред. А. М. Прохоров. — 3-е издание. — Т. 12: Кварнер-Конгур. — М., 1973. — С. 511.
4. Милов Л. В. Наказ Екатерины II // Большая Советская Энциклопедия. Глав. ред. А. М. Прохоров. — 3 изд. — Т. 17: Моршин-Никиш. — М., 1974. — С. 220.
5. Иванов П. В. К вопросу о социально-политической направленности «Наказа» Екатерины II // Учёные записки Курского государственного педагогического ин-та. — Т. 3. Курск,

1954. — С. 116—122; Покровский М. Н. Избранные произведения в четырех книгах. — Кн. 2. Русская история с древнейших времен. — Т. III—IV. — М., 1965. — 664 с.; Мавродин В. В. Классовая борьба и общественно-политическая мысль в России в XVIII в. (1725—1773 гг.): (Курс лекций). — Л., 1964. — 194 с.; Куприц Н. Я. Государственно-правовые идеи «просвещенного» абсолютизма в «Наказе» Екатерины II // Вестник МГУ. Серия X. Право. — 1962. — № 4. — С. 70—76; Дружинин Н. М. Просвещенный абсолютизм в России // Абсолютизм в России (XVII—XVIII вв.). Сборник статей к семидесятилетию со дня рождения и сорокапятилетию научной и педагогической деятельности Б. Б. Кафенгауза. — М., 1964. — С. 428—459.
6. «Комиссия об Уложении» 1767 // Малая советская энциклопедия / Глав. ред. Б. А. Введенский. — 3-е изд. — Т. 4: Илоты-Котангенс. — М., 1959. — С. 1026.
 7. Милов Л. В. Комиссия об Уложении // Советская историческая энциклопедия. — Т. 7. — М., 1965. — С. 562—563.
 8. Милов Л. В. Наказ Екатерины II // Советская историческая энциклопедия. — Т. 9. — М., 1966. — С. 878.
 9. Максимова С. В., Черній О. В. Комісія для складання проекту нового уложення (Катерининська комісія) // Українська радянська енциклопедія: У 12 т. / Ред. М. Бажан — Т. 5 : Кантата—Кулики. — К., 1980. — С. 439.
 10. Солоіденко Г. І. Бібліотечне знання на сторінках фахових енциклопедій // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства. До 165-річчя НУ «Львівська політехніка»: матеріали науково-практичної конференції, 12 листопада 2009 р. — Львів, 2009. — С. 258—262.
 11. Гончаренко В. Д. Накази малоросійським депутатам // Юридична енциклопедія: У 6 т. — К., 1998. — Т. 4: Н—П. — 2002. — С. 35.
 12. Гончаренко В. Д. «Наказ» Катерини II // Юридична енциклопедія: В 6 т. — К., 1998. — Т. 4: Н—П. — 2002. — С. 33—34.
 13. Шевченко Н. В. Комісія законодавча 1767—1767 // Енциклопедія історії України: У 8 т. — Т. 4. (Ка—Ком). — К., 2007. — С. 478—479.
 14. Уложенные комиссии // Современная украинская энциклопедия: в 16 томах. — Т.14. — Харьков: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2007. — С. 413.
 15. Наказ // Большая энциклопедия: в 62 т. — Т. 31. — М., 2006. — С. 387.
 16. Зинько М. А. Наказ Екатерины II 1767 // Большая российская энциклопедия. Т. 21. Монголы-Наноматериалы. — М., 2013. — С. 705.
 17. Авраменко А. М. Козацтво в сучасних українських та російських енциклопедіях // Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22—23 жовтня 2013 року). — К., 2014. — С. 11—20.
 18. Наказ Екатерины II // Вікіпедія. — https://ru.wikipedia.org/wiki/Наказ_Екатерины_II.
 19. Уложенная комиссия // Вікіпедія. — https://ru.wikipedia.org/wiki/Уложенная_комиссия.
 20. Наказ, 1766 г. // Вікіпедія. — http://history_law.academic.ru/270/Наказ.
 21. Катерина II (імператриця Росії) // Вікіпедія. — [http://uk.wikipedia.org/wiki/Катерина_II_\(імператриця_Росії\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Катерина_II_(імператриця_Росії)).